

ONTWIKKELINGSPSYCHOLOGIE

COLOFON

Boom beroepsonderwijs
info@boomberoepsonderwijs.nl
www.boomberoepsonderwijs.nl

Auteur(s): M. Beers, B. M. Brouwer, S. van Brouwershaven, K. van Diest, D. Gerets, S. Groeneveld, HanSo Educatie, M. van den Hof, D. van der Klooster, S. de Koning, V. Landsmeer-Dalm, A. Martin, N. Montulet, H. Penterman, U. Peters, E. van Rijbroek, K. Stolk-Haak, M. de Stigter, M. Velthoen
Eindredactie: K. Stolk-Haak

Titel: Ontwikkelingspsychologie
ISBN: 978 90 372 6431 9
Eerste druk / eerste oplage

Bronvermelding: Shutterstock.com, NeydtStock

© 2023 Boom beroepsonderwijs | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van een (of meerdere) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Door het gebruik van deze uitgave verklaart u kennis te hebben genomen van en akkoord te gaan met de specifieke productvoorwaarden en algemene voorwaarden van Boom beroepsonderwijs, te vinden op www.boomberoepsonderwijs.nl.

INHOUD

Voorwoord	9
Thema 1 Ontwikkeling: een inleiding	12
1.1 Sociale wetenschappen	14
1.2 Indeling in ontwikkelingsgebieden	14
1.3 De lichamelijke ontwikkeling	15
1.4 De cognitieve ontwikkeling	17
1.5 De sociaal-emotionele ontwikkeling	24
1.6 De communicatieve ontwikkeling	28
1.7 De morele ontwikkeling	31
1.8 De seksuele ontwikkeling	31
1.9 Kritische beroepssituatie	33
1.10 Verdieping: In de praktijk	34
1.11 Begrippen	36
Thema 2 Een veilig pedagogisch klimaat	40
2.1 Zeven fundamenteën	41
2.2 Pedagogische basisdoelen	45
2.3 Nature en nurture	47
2.4 Pedagogische veiligheid	48
2.5 Jongens en meisjes verschillen	48
2.6 Ontwikkeling van het zelfbeeld	52
2.7 Visie op ontwikkeling	54
2.8 Kritische beroepssituatie	56
2.9 Verdieping: In de praktijk	57
2.10 Begrippen	60
Thema 3 Hechting	62
3.1 Hechting vanuit evolutionair perspectief	63
3.2 Veilige hechting kind	66
3.3 Onveilige hechting	70
3.4 Cirkel van veiligheid	75
3.5 Kritische beroepssituatie	76
3.6 Verdieping: In de praktijk	77
3.7 Begrippen	80

Thema 4	De baby en dreumes (0-2 jaar)	82
4.1	Lichamelijke ontwikkeling	83
4.2	De cognitieve ontwikkeling	87
4.3	De sociaal-emotionele ontwikkeling	89
4.4	De communicatieve ontwikkeling	92
4.5	De morele ontwikkeling	94
4.6	De seksuele ontwikkeling	94
4.7	Kritische beroepssituatie	95
4.8	Verdieping: In de praktijk	96
4.9	Begrippen	98
Thema 5	De peuter (2-4 jaar)	102
5.1	De lichamelijke ontwikkeling	103
5.2	De cognitieve ontwikkeling	106
5.3	De sociaal-emotionele ontwikkeling	109
5.4	De communicatieve ontwikkeling	112
5.5	De morele ontwikkeling	112
5.6	De seksuele ontwikkeling	113
5.7	Kritische beroepssituatie	114
5.8	Verdieping: In de praktijk	115
5.9	Begrippen	118
Thema 6	Het jonge basisschoolkind (4-8 jaar)	120
6.1	De lichamelijke ontwikkeling	121
6.2	De cognitieve ontwikkeling	122
6.3	De sociaal-emotionele ontwikkeling	127
6.4	De communicatieve ontwikkeling	130
6.5	De morele ontwikkeling	132
6.6	De seksuele ontwikkeling	132
6.7	Kritische beroepssituatie	133
6.8	Verdieping: In de praktijk	134
6.9	Begrippen	137
Thema 7	Het oudere basisschoolkind (8-12 jaar)	140
7.1	De lichamelijke ontwikkeling	141
7.2	De cognitieve ontwikkeling	142
7.3	De sociaal-emotionele ontwikkeling	144
7.4	De communicatieve ontwikkeling	145
7.5	Morele ontwikkeling	146
7.6	Seksuele ontwikkeling	149

7.7	Kritische beroepssituatie	151
7.8	Verdieping: In de praktijk	152
7.9	Begrippen	154
Thema 8	De puber (12-16 jaar)	156
8.1	De lichamelijke ontwikkeling	157
8.2	De cognitieve ontwikkeling	159
8.3	De sociaal-emotionele ontwikkeling	160
8.4	De communicatieve ontwikkeling	163
8.5	De morele ontwikkeling	165
8.6	De seksuele ontwikkeling	167
8.7	Kritische beroepssituatie	169
8.8	Verdieping: In de praktijk	170
8.9	Begrippen	172
Thema 9	De adolescent (16-21 jaar)	174
9.1	De lichamelijke ontwikkeling	175
9.2	De cognitieve ontwikkeling	176
9.3	De sociaal-emotionele ontwikkeling	177
9.4	De communicatieve ontwikkeling	180
9.5	De morele ontwikkeling	181
9.6	Seksuele ontwikkeling	182
9.7	Kritische beroepssituatie	183
9.8	Verdieping: In de praktijk	184
9.9	Begrippen	187
Thema 10	Het socialisatieproces	188
10.1	Begrippen bij socialiseren	189
10.2	Aspecten van het socialisatieproces	191
10.3	Knelpunten bij socialisatie	194
10.4	Invloed van levensgebeurtenissen	195
10.5	Kritische beroepssituatie	196
10.6	Verdieping: In de praktijk	197
10.7	Begrippen	200
Thema 11	(Kinder)ziektes en allergieën	202
11.1	Het begrip ziekte	203
11.2	Verschillende visies op ziekte	207
11.3	Veelvoorkomende kinderziekten	209
11.4	Oorzaken van ziekte	212

11.5	Ziekteverloop	213
11.6	De diagnose	216
11.7	Allergieën en voedselintoleranties	218
11.8	Kritische beroepssituatie	221
11.9	Verdieping: In de praktijk	222
11.10	Begrippen	224
Thema 12 Chronische ziekten en beperkingen		228
12.1	Chronische ziekten	229
12.2	Gevolgen	233
12.3	Beperkingen	235
12.4	Signaleren van beperkingen	238
12.5	Theorieën en modellen	239
12.6	Kritische beroepssituatie	240
12.7	Verdieping: In de praktijk	241
12.8	Begrippen	244
Thema 13 Basiskennis medicatie en preventie		248
13.1	Wetgeving bij medicatie	249
13.2	Onderverdelingen van medicijnen	253
13.3	Werking en bijwerking van medicijnen	256
13.4	Richtlijnen inentingsprogramma RIVM	261
13.5	Fouten voorkomen	263
13.6	Kritische beroepssituatie	264
13.7	Verdieping: In de praktijk	265
13.8	Begrippen	268
Thema 14 Afwijkende ontwikkeling		270
14.1	Afwijkend gedrag	271
14.2	Achterstand, stoornis of beperking	272
14.3	Oorzaak en gevolg	273
14.4	Signalen	275
14.5	Kritische beroepssituatie	280
14.6	Verdieping: In de praktijk	281
14.7	Begrippen	284
Thema 15 Leerproblemen en ontwikkelingsstoornissen		286
15.1	Motorische stoornissen	287
15.2	Cognitieve problemen	289
15.3	Pervasieve ontwikkelingsstoornissen	294

15.4	Hoogbegaafdheid	299
15.5	Hoogsensitiviteit en prikkelgevoeligheid	301
15.6	Kritische beroepssituatie	305
15.7	Verdieping: In de praktijk	306
15.8	Begrippen	308
Thema 16 Aandachts- en gedragsstoornissen		312
16.1	Gedragsproblemen	313
16.2	Gedragsstoornissen	315
16.3	Aandachtsstoornissen	318
16.4	Emotionele problemen	322
16.5	Interventieprogramma's	325
16.6	Kritische beroepssituatie	328
16.7	Verdieping: In de praktijk	329
16.8	Begrippen	331
Thema 17 Agressie		336
17.1	Agressief gedrag	337
17.2	Vormen van agressie	339
17.3	Oorzaken van agressie	341
17.4	Begeleiden van agressief gedrag	344
17.5	Gevolgen van agressie	347
17.6	Kritische beroepssituatie	348
17.7	Verdieping: In de praktijk	349
17.8	Begrippen	353
Thema 18 Geweld, mishandeling en misbruik		356
18.1	Huiselijk geweld	357
18.2	Kindermishandeling	359
18.3	Signalen kindermishandeling	362
18.4	Meldcode en verantwoordelijkheden	365
18.5	Kritische beroepssituatie	368
18.6	Verdieping: In de praktijk	369
18.7	Begrippen	372
Bronnen		374
Index		384

VOORWOORD

Angerenstein Zorg & Welzijn is een complete serie leermiddelen voor de volgende kwalificatiedossiers:

- Maatschappelijke zorg
- Pedagogisch werk
- Sociaal werk
- Verzorgende-IG.

Voor welzijnsprofessionals is vakkennis van uiteenlopende onderwerpen van groot belang. Het vormt de basis voor het handelen in de beroepspraktijk. De boeken van Angerenstein Zorg & Welzijn bevatten alle benodigde theorie voor de beginnende beroepsbeoefenaar.

De serie leermiddelen voor het kwalificatiedossier Pedagogisch werk bestaat uit zes bronnenboeken met online aanvullende verwerkingsopdrachten, kritische beroepssituaties en toetsen:

Boek	PM	GPM	OA
Ontwikkelingspsychologie	x	x	x
Opvoeden, begeleiden en verzorgen	x	x	x
Communicatie met kinderen, ouders en collega's	x	x	x
Professioneel werken in een organisatie	x	x	x
Gespecialiseerd pedagogisch medewerker		x	
Onderwijsassistent			x

Koppeling kwalificatiedossier 2021

Elk thema heeft een koppeling met één of meerdere werkprocessen van het kwalificatiedossier. Hieronder tref je per thema aan met welk(e) werkproces(sen) deze is gekoppeld:

	Basisdeel						Pedagogisch medewerker kinderopvang			Gespecialiseerd pedagogisch medewerker						Onderwijsassistent																						
	B1-K1-W1	B1-K1-W2	B1-K1-W3	B1-K1-W4	B1-K1-W5	B1-K1-W6	B1-K2-W1	B1-K2-W2	P1-K1-W1	P1-K1-W2	P1-K1-W3	P1-K1-W4	P1-K1-W5	P1-K1-W6	P2-K1-W1	P2-K1-W2	P2-K1-W3	P2-K1-W4	P2-K1-W5	P2-K1-W6	P2-K1-W7	P2-K2-W1	P2-K2-W2	P2-K2-W3	P3-K1-W1	P3-K1-W2	P3-K1-W3	P3-K1-W4	P3-K1-W5	P3-K1-W6	P3-K2-W1	P3-K2-W2						
1 Ontwikkeling: een inleiding	x					x																																
2 Een veilig pedagogisch klimaat	x	x																																				
3 Hechting	x	x				x																																
4 Baby en dreumes (0-2 jaar)						x							x																									
5 Peuter (2-4 jaar)						x						x																										
6 Het jonge basisschoolkind (4-8 jaar)						x						x																										
7 Het oudere basisschoolkind (8-12 jaar)						x						x																										
8 Puber (12-16 jaar)						x						x																										
9 Adolescent (16-21 jaar)						x						x																										
10 Het socialisatieproces						x	x																															
11 (Kinder)ziekten en allergieën						x	x																															
12 Chronische ziekten en beperkingen						x	x																															
13 Basiskennis medicatie en preventie						x	x																															
14 Afwijkende ontwikkeling						x	x																															
15 Leerproblemen en ontwikkelingsstoornissen						x	x																															
16 Aandachts- en gedragsstoornissen						x	x																															
17 Agressie						x	x																															
18 Geweld, mishandeling en misbruik						x	x																															

Ontwikkelingspsychologie

Ontwikkelingspsychologie is één van de zes boeken voor Pedagogisch werk. Dit bronnenboek bevat de basiskennis over de onderwerpen: ontwikkeling, een veilig pedagogisch klimaat, hechting, baby en dreumes (0-2 jaar), peuter (2-4 jaar), het jonge basisschoolkind (4-8 jaar), het oudere schoolkind (8-12 jaar), puber (12-16 jaar), adolescent (16-21 jaar), het socialisatieproces, (kinder)ziekten en allergieën, chronische ziekten en beperkingen, basiskennis medicatie en preventie, afwijkende ontwikkeling, leerproblemen en ontwikkelingsstoornissen, aandachts- en gedragsstoornissen, agressie en geweld, mishandeling en misbruik.

Opbouw theorie

Een thema bestaat uit drie onderdelen:

1. basistheorie
2. kritische beroepssituatie
3. verdieping in de praktijk.

Basistheorie

De basistheorie bevat informatie die relevant is voor de pedagogisch professional. De theorie wordt verlevendigd met voorbeelden. Belangrijke begrippen worden uitgelegd in de tekst en zijn vet gemaakt.

Wanneer je in de linker kantlijn dit icoontje ziet, kun je in de bijhorende digitale leeromgeving een online aanvulling vinden in de vorm van een filmfragment, verwijzing naar een website of een document.

Kritische beroepssituatie (KBS)

In de KBS word je geconfronteerd met een probleemstelling of dilemma waarbij je niet kunt terugvallen op routinematig handelen. Online vind je bij elke KBS aanvullende opdrachten.

Verdieping: In de praktijk

Elk thema bevat aan het einde het onderdeel 'Verdieping: In de praktijk'. Dit onderdeel beschrijft het belang van de eerder beschreven theorie en op welke wijze de beginnend beroepsbeoefenaar dit toepast in de praktijk.

Digitale leeromgeving

Daarnaast kent Angerenstein Zorg & Welzijn enkele online-aanvullingen die beschikbaar zijn via www.boomdl.nl. Het gaat om de volgende aanvullingen:

- verwerkingsopdrachten
- kritische beroepssituaties
- uitdagingen
- toetsen.
- filmfragmenten.

Voordat je de digitale leeromgeving kunt gebruiken, moet je je licentie activeren:

- Overleg met je docent welk type account je gebruikt.
- Ga naar www.boomberoepsonderwijs.nl/licentie.
- Bekijk de instructiefilm of lees het stappenplan.
- Volg de stappen.

Daarna kun je aan de slag!

Verwerkingsopdrachten

Bij ieder thema horen enkele verwerkingsopdrachten. Deze opdrachten helpen je de informatie uit de theorie te verwerken en toe te passen.

Uitdagingen

Tijdens de uitdaging werk je met meerdere studenten aan een grote opdracht op basis van verschillende thema's waarbij een beroep wordt gedaan op je samenwerkingsvaardigheden en je creativiteit. De uitdaging levert altijd een product op dat wordt beoordeeld.

Veel plezier en succes met het werken met Angerenstein Zorg & Welzijn!

THEMA 1

ONTWIKKELING: EEN INLEIDING

Inhoud thema

- Sociale wetenschappen
- Indeling in ontwikkelingsgebieden
- De lichamelijke ontwikkeling
- De cognitieve ontwikkeling
- De sociaal-emotionele ontwikkeling
- De communicatieve ontwikkeling
- De morele ontwikkeling
- De seksuele ontwikkeling
- Kritische beroepssituatie
- Verdieping: In de praktijk
- Begrippen